

Balázs János

A MAGYAR MINT NEM INDOEURÓPAI EURÓPAI NYELV

1. Miért is érdemes tanítani és tanulni a külföldi egyetemeken és főiskolákon idegen nyelvként a magyart s vele együtt a finnt, az észtet és a többi finnugor nyelvet? Ez alkalommal úgy vélem különösen időszerű ennek a kérdésnek a feltevése, s talán nem lesz érdektelen e kérdés megválaszolásának szerény kísérlete sem.

Lotz Jánossal, Amerikában született, felsőbb iskoláit Magyarországon végzett, majd pedig Svédországban és haláláig az Egyesült Államokban tevékenykedő kitűnő kollégánkkal hazánkban jártakor többször is beszélgettünk erről. Véleménye szerint az Egyesült Államokban nyelvünket, s vele együtt főleg a finnt és az észtet a különféle egyetemeken az általános nyelvészeti oktatás keretében főleg azért tanítják, mert az elképzelések alapján ott mindenkinek kell tanulmányoznia legalább egy nem indoeurópai nyelvet. Ilyen persze igen sokféle akad, elsősorban olyan nagy nyelvek, mint amilyenek a kínai, vagy a japán, az ozmántörök, nem is szólva az arabról, s persze az indián nyelvekről. De aki arra kíváncsi, hogy milyen is az alkata egy-egy jellegzetesen európai, ám mégsem indoeurópai nyelvnek, annak feltétlenül anyanyelvünket, s mellette természetesen a finnt, vagy az észtet kell elsősorban tanulnia. Számba kell venni ennek során azt is, hogy az Egyesült Államokban milliónál is többen beszélnek a magyart, s nagyon sokan a finnt és az észtet is. Ezenfelül a finnugor nyelvek közül főleg ez a három nyelv az, amely európai szintű irodalmi rangot is kivívott magának, művelődése igen jelentős, mindegyik szerves része az európai nyelvközösségnek, persze mindegyik a maga sajátos körülményei között, ami jellegzetes színeződést jelent az összeurópai palettán. Úgy gondolom, hogy ez az érvelésmód mindenképpen helytálló, komoly figyelmet érdemel, s ezért ezen a helyen is érdemes lesz röviden rávillantani néhány olyan szellemi áramlatra, amely e felismerés megfogalmazására vezethetett. De mindjárt előljáróban le kell szögeznünk, hogy a három említett nyelv kiemelése semmiképpen sem jelentheti a többi finnugor nyelv lebecsülését, háttérbe szorítását, alacsonyabb rendűnek tartását.

2. Az említett három finnugor nyelv művelőinek önmagukra való eszmélődése jelentősebb mértékben a humanizmus és a reformáció korában kezdődik. Ismeretes, hogy Dévai Bíró Mátyás, az első magyar ortográfia szerzője 1529-től 1530-ig Wittenbergben tanult, miután előzőleg a krakkói egyetemet látogatta. 1537-ben ismét Wittenbergben folytatta tanulmányait. A feljegyzések szerint Luther nagyon szerette és becsülte, Melanchton is baráti körébe fogadta. Hazájában Dévait magyar Luthernek nevezték. Említett ortográfiája, amely először 1539-ben jelent meg, 1549-ben Krakkóban került újra sajtó alá. Szintén a krakkói egyetem humanista légkörében kezdte meg tanulmányait Sylvester János is, aki utána Dévaihoz hasonlóan Wittenbergben tanult tovább 1529-ben, majd pedig 1534-36-ban. Közismert, hogy ő tette közzé hazánkban 1539-ben Sárvárott latin-magyar nyelvtanát, amely az első körvonalazása, persze latin minta alapján, anyanyelvünk grammatikai rendszerének. Természetes, hogy ilyen módon anyanyelvünk helyesírási és nyelvtani szabályozásának első kísérletei a legszorosabb kapcsolatban álltak egyrészt a lengyel, másrészt pedig a német humanisták és reformátorok hasonló törekvéseivel. Tudjuk azonban azt is, hogy az első észti nyomtatott könyv, az úgynevezett Wanradt-Koellféle katekizmus 1535-ben Wittenbergben jelent meg. Az is közismert, hogy az első finn ortográfia, Agricola műve, amely 1542-ben hagyta el a sajtót, szintén Wittenberghez kapcsolódik, mivel szerzője, akárcsak az említett két magyar szerző, ugyanígy Melanchthon tanítványai közé tartozott. E mű lényegében ugyanolyan felépítésű, mint Dévai említett magyar ortográfiája. Paul Johansen kutatásai alapján tudjuk azonban azt is, hogy két másik finnugor nyelvnek, az észtnak és a lívnek első nyomtatott emlékei szintén a wittenbergi reformátorok szellemi ösztönzésének köszönhetik létrejöttüket. Ezeknek szerzői lényegében véve azokban az években voltak Melanchthon tanítványai, mint Dévai Bíró, Sylvester János és Agricola.

Így talán nem is alaptalan az a megállapításunk, hogy az első finnugor találkozóra európai kulturális szinten Wittenbergben, főleg Melanchthon, s persze Luther baráti körében került sor, anélkül azonban, hogy az említett szerzők anyanyelvük rokonságának tudatában lehettek volna. Annyi azonban így is kétségtelen tény, hogy a humanizmus és a reformáció eszmevilága termékenyítette meg az említett szerzőket, s hogy e bátor kezdeményezők ily módon fedezték fel anyanyelvüket, mint az európai nyelvekkel egy sorba állítható, bár még kiművelésre váró nyelvi rendszert. (Minderre: Ba-

lázs 1958, 1961, 1987.)

3. A magyar és a finn az európai nyelvek seregszemléje során, ismereteink szerint először Josephus Justus Scaligernek, a genfi, majd leideni francia protestáns nyelvtudósnak 1610-ben Párizsban megjelent latin nyelvű művében kerül egymás mellé, mint két jellegzetesen európai nyelv. E munkájában a szerző Európa nyelveinek 11 törzsökét (*matrices*) különbözteti meg, amelyek közül négyet főbb, hetet pedig kisebb törzsnyelvnek nevez. Szerinte azok a törzsnyelvek, amelyekből számos tájszólás mintegy sarjadék eredt. Figyelmet érdemel az a megjegyzése, hogy az egyes törzsnyelvek tájszólásai rokonságban állhatnak egymással, de a legfőbb törzsök nyelveit semmiféle rokonság szálai sem fűzik össze. Európában csupán 11 olyan nyelv van, amely e kritériumnak teljesen megfelel, s ezek közül is a négy legnagyobb a latin, a görög, a teuton, vagyis a germán, valamint a szláv. Ezekhez képest a 7 kisebb törzsöknyelv kevésbé jelentős. A mi szempontunkból, mint említettem, különleges figyelmet érdemel, hogy az utóbbiak között, az albán és a tatár után harmadikként a magyar, negyediként pedig a finn is szerepel, míg az ötödikként az ír, hatodikként az óbrit, hetedikként pedig a baszk (minderre: Arens, 1955. 59-60). Arról persze, hogy a négy nagy európai törzsöknyelv, a latin, a görög, a germán és a szláv egymással rokonok, mivel mindegyikük indoeurópai nyelv, a derék francia tudós még semmit sem sejtetett. Ezek rokonságának kimutatása csak a múlt század elején Rasmus Kristian Rask és Franz Bopp munkássága nyomán történhetett meg.

4. De hogy a Scaliger európai seregszemléjében már felbukkanó magyar és finn nyelvrokonok, már 1669-ben derült ki, a hamburgi polihisztor Martin Fogel sokáig sajnálatos módon kéziratban maradt latin nyelvű munkája nyomán. Amikor 1969-ben a hamburgi egyetemen rendezett emlékülésen német, magyar és finn tudósok közösen méltatták Fogel e munkájának rendkívüli jelentőségét, Lakó György, valamint Hans Kangro európai távlatokba helyezve emelte ki e latin kéziratok mű korszakalkotó, valóban úttörő szerepét. (Minderre: Lakó, 1969, Hans Kangro 1969). Legújabbban pedig Cristina Wis példamutatóan alapos kutatásai tárták fel azt a Firenzét és Hamburgot, s az európai művelődés számos más őrhelyét is összekapcsoló szellemi légkört, amely Fogel e művének éltetője volt (minderre: Wis, 1982-1983, 1988).

Tudjuk, hogy bár Fogel e művéről szélesebb körök Európában csupán

a múlt század kilencvenes éveinek elején E. N. Setälä felfedezése nyomán szerezhettek tudomást, mégis Fogel kéziratának egyes másolatai már előbb, a XVIII. század közepe táján is elkerültek különböző kutatókhoz, így Sajnovics Jánoshoz is, aki, mint közismert, kerekén egy évszázad múlva kezdett hozzá 1770-ben Dániában és Magyarországon is szintén latinul közzétett nevezetes lapp-magyar összehasonlító munkájának megírásához. (Minderre: Setälä 1891, Wis 1982-1983, 157 kk.)

Fentebb már említett hamburgi emlékbeszédében Lakó György három pontban foglalta össze Fogelnak a finnugor nyelvtudomány egész története szempontjából is kimagasló, valóban úttörő érdemeit (Lakó, 1969, 10-13). Ugyancsak ő fejtette ki a legalaposabban akadémiai székfoglalójában Sajnovics említett művének szintén korszakos jelentőségéről vallott nézeteit. Megállapításai a mi szempontunkból főleg azért fontosak, mivel kutatásai Sajnovics a munkájának nyelvbölcseleti és eszmetörténeti szempontból is rendkívüli figyelmet érdemlő jelentőségére szintén fényt vetnek. Nem hallgatja el Lakó azt sem, hogy mindazokról a szerkezeti egyeztetésekről, amelyek Sajnovicsnál szerepelnek, ő előtte 1746-ban közzétett értekezésében már a dán Marcus Wöldike is szólt. A koppenhágai egyetem e tudós teológia professzora ebben a művében számba veszi a tőle ismert európai nyelvek legjellemzőbb tipológiai és szerkezeti sajátosságait, mégpedig azért, hogy kiderítse, egyezik-e velük ezek tekintetében a grönlandi nyelv. Európai seregszemléjében, Scaligerhez hasonlóan, ő is figyelembe veszi a finnt és a magyart, sőt ezeken kívül még a lappot is. Lakó elsőként mutatja ki, hogy a dán teológus lényegében már mindazokat a szerkezeti sajátosságokat is tekintetbe vette, amelyek Sajnovicsnál szintén szerepelnek. Mivel pedig a magyar jezsuita szerző nyilvánvalóan ismerte Wöldike e művét, hiszen hivatkozik is rá, Lakó meggyőző érvelése szerint aligha állíthatnánk, hogy Sajnovics a lapp-magyar grammatikai egyezések számbavételét Wöldike észrevételeitől függetlenül végezte. Mégis Lakó, bár hangsúlyozza Wöldike kezdeményező szerepét, ennek ellenére is határozottan állítja, hogy Sajnovics volt az első, aki a nyelvtani egyezéseknek a rokonság bizonyításában még a szóegyezéseknél is nagyobb fontosságot tulajdonított, s így mindenképpen ő az első, aki ezeket két egymástól igen távol eső finnugor nyelv rokonságának a bizonyítására sikeresen használta fel. Ki kell emelnünk, hogy székfoglalójában Lakó felhívta a figyelmet Mikael Wexionius svédországi származású turkui professzor már 1650-ben köz-

zétett latin nyelvű művére, amelyben a szerző, mint ismeretes, a finn és az észt nyelv szerkezeti sajátosságait, s ezek alapján számos egyezést mutatott ki. Európai eszmetörténeti szempontból a turkui szerző e műve mindenképpen különleges figyelmet érdemel, még akkor is, ha benne a szerző két olyan nyelvet hasonlított össze, amelyek rendkívül közel állnak egymáshoz. Lakó viszont hangsúlyozza, hogy bár Wexionius meglepően korai kezdeményezése európai távlatokból tekintve is úttörő jelentőségű, érdemei mégsem csökkentik lényegesen Sajnovics latin munkájának egyetemes nyelvtudományi fontosságát. Lakó szerint túlzás volna azt állítanunk, hogy Sajnovics a megalapítója az összehasonlító nyelvtudománynak, de mégis, művének vannak olyan vitathatatlan érdemei, amelyek számára az összehasonlító egyetemes nyelvészet történetében továbbra is fontos helyet biztosítanak (minderre: Lakó, 1971).

5. Természetesen hosszabb idő kellett ahhoz, hogy anyanyelvünknek a lappal és a finnel, valamint a többi finnugor nyelvvel való rokonsága kiderüljön, s még több időre volt szükség, hogy e felismerés szélesebb körökben is elterjedjen. Jellemző, hogy ugyanabban az évben, amikor Sajnovics műve megjelent, vagyis 1770-ben hagyta el a sajtót Pozsonyban a rendkívül nagy tehetségű, de kritikátlan Kalmár Györgynek óriási nyelvtudásról tanúskodó latin nyelvű műve, amelyben a szerző anyanyelvünket a szkíta, mongol, hun és avar nyelvvel hozza rokonságba, figyelmen kívül hagyva valódi rokonainkat (Kalmár, 1770). Ezzel szemben már minden egyes finnugor, sőt uráli nyelv is szerepel egy hosszú ideig Itáliában élt és tevénykedett spanyol jezsuitának, Lorenzo Hervás y Panduronak Cesenában 1784-ben olaszul megjelent nevezetes művében, amely a világ akkor ismert minden nyelvének rövid leírását és rokonságát tárja elénk (Hervás, 1784; vö. Tagliavini 1966. I. 47). Hazánkban e munkáról Tagliavini korábbi híradása nyomán először Zsirai Miklós tett említést (vö. Zsirai, 1937). Magam római egyetemi tanári működésem során 1969-ben készítettem el e műnek az uráli nyelveket tárgyaló fejezete fényképmásolatát, s használtam fel ezt budapesti egyetemi előadásaim során. Tudtommal nálunk ezen kívül csupán Lakó György tanulmányozta behatóan e munkát, s méltatta érdeme szerint, fentebb említett kiváló akadémiai székfoglalójában. (Minderre: Lakó, 1971, 429.)

Nincs semmi nyoma annak, hogy Gyarmathi Sámuel, aki mint közismert, 1799-ben Göttingában latinul tette közzé nevezetes nyelvhasznító

munkáját, tudott volna a spanyol jezsuitának e nevezetes alkotásáról. Tény viszont, hogy e kiváló erdélyi tudós Göttingában Schlözer buzdítására kezdett foglalkozni az egyes finnugor nyelvekkel. Göttingában még mások is segítettek, sőt munkájában jénai tudósok is támogatták. Gyarmathi műve, az *Affinitas* szintén döntő fontosságot tulajdonít a nyelvtani egyezéseknek a nyelvrokonság kimutatásában, s ezt már művének címe is elárulja: *Affinitas... grammaticè demonstrata*. Munkája ezen kívül azért is korszakos jelentőségű, mivel bizonyítása kiterjed a finnugor nyelvcsalád minden egyes tagjára, vagyis az összes finn eredetű nyelvre (*linguae fenicae originis*).

Miközben így Fogel, Sajnovics és Gyarmathi munkássága nyomán a finnugor nyelvek egymásközti rokonsága hitelt érdemlően igazolódott, Európa nyelveinek számbavétele során az egyes finnugor nyelvek, közülük pedig főleg a magyar és a finn is egyre többször került az érdeklődés középpontjába kontinensünkön. Ki kell itt emelnünk Leibniz szerepét, aki 1713-ban Nagy Péter cárhoz írott levelében sürgette a nagy orosz birodalom területén élő kisebb-nagyobb népek nyelvkincsének összegyűjtését. Javaslatainak megvalósítására azonban csak később, Nagy Katalin cárnő idején kerülhetett sor. Az ő uralkodása idején, 1787-1789-ben jelent meg ugyanis Peter Simon Pallas híres összehasonlító szótárának két hatalmas kötete, amely 51 európai és 149 ázsiai nyelv 285 szó terjedelmű szövegmutatványának fordításait tartalmazta. (Minderre: Tagliavini, 1966 I. 46; Gulya, 1965.) Mellőzve itt azoknak a finnugrisztika művelői által úgyszólván jól ismert munkáknak a felsorolását, amelyekben a XVIII. század végéig az egyes finnugor nyelvek is szóba kerülnek, s amelyeket idézett művében már Zsirai is részletesen ismertetett, végezetül csupán egy hatalmas vállalkozást kell itt megemlítenem, amelynek kezdeményezője a német Johann Christoph Adelung volt, folytatója pedig J. S. Vater (*Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde*). E híres kiadványban 500 nyelv szövegmutatványai kerülnek sorra, s minden szöveget rövid kritikai elemzés és bibliográfia követ. Vater ezekhez fűzött kiegészítő megjegyzéseiben az egyes nyelvek eredet szerinti osztályozására is kísérletet tesz. Jellemző, hogy ez a mű, amelynek utolsó kötete 1817-ben, vagyis Bopp alapvető *Conjugationssystemé*-nek közzététele után látott napvilágot, még nem tud megbirkózni a nyelvrokonság hiteles bizonyításának bonyolult problémáival. Jellemző az is, hogy az említett 500 nyelv számbavétele során az Európában

beszélt nyelvek között a 10. csoportban a magyar az albánnal együtt szerepel!

6. Sajnálatos módon viszont egyáltalában nem kerültek szóba a finn-ugor nyelvek D. Jenisch német evangélikus lelkész 1796-ban Berlinben közzétett nevezetes pályaművében. Előzőleg 1794-ben a berlini tudományos Akadémia tűzött ki pályatételt annak megvitatására, hogy mi a tökéletes nyelv ideálja. A pályázóknak meg kellett vizsgálniuk Európa leghíresebb régebbi és újabb nyelveit, hogy megállapíthassák: melyik felel meg közülük legjobban ennek az eszménynek. Említett díjnyertes pályaművében Jenisch egyetemes szempontok alapján 14 európai nyelvet vett górcső alá. Ezek sorát a két klasszikus ókori nyelv, a görög és a latin nyitja meg. Ezután a neolatin nyelvek közül az olasz, a spanyol, a portugál és a francia következik. A germán nyelveket az angol, a német, a holland, a dán, valamint a svéd képviseli, míg a szlávokat a lengyel és az orosz, a balti nyelveket pedig a litván. Az utóbbi három nyelvet a szerző ugyanúgy ismerte, mint a megelőzőket, mivel hosszabb időt töltött a Baltikumban. Így megállapításai az említett nyelvek mindegyikére egyaránt kiterjedő alapos ismeretein nyugodtak. Sajnálatos, hogy sem a finnről, sem az észtről, sem pedig a magyarról nem tesz említést, nyilvánvalóan azért, mert ezeket a nyelveket nem ismerte.

Jenisch e műve Magyarországon a múlt század elején rendkívül nagy visszhangot keltett. Legelőször Kis János dunántúli evangélikus szuperintendens, Kazinczy Ferenc barátja hivatkozott rá, 1806-ban közzétett, szintén díjnyertes magyar pályaművében. De Kazinczy maga is nagy lelkeséssel tanulmányozta, himnuszunk költője, Kölcsey Ferenc pedig 1814-15 táján rövid magyar kivonatát is elkészítette. Reformkori nyelvújítóink törekvéseinek jelentős mértékben Jenisch pályaműve adott eszmei tartalmat. A mi szempontunkból e német szerző szóban forgó munkája azért érdemel különleges figyelmet, mert benne rajzolódnak ki először világos formában a követendő európai nyelvi modellnek a körvonalai. A berlini Akadémia említett célkitűzéseinek szellemében Jenischnek arra a kérdésre kellett felelnie, hogy milyennek is kell lennie az eszményi, vagyis a lehető legtökéletesebb nyelvnek, s mikor mondhatjuk el valamely nyelvről, hogy megfelel az eszményi követelményeknek. Jenisch felelete szerint akkor, ha gondolatainkat és érzelmeinket az illető nyelv a szellem mindenkori szükségletének megfelelően tudja kifejezni.

Ennek a pályadíjnyertes német evangélikus lelkész szerint több feltétele is van. Először is az, hogy a nyelvnek szavakban és fordulatokban olyan gazdagnak kell lennie, hogy a legműveltebbek gondolatait és érzelmeit is a legtökéletesebben tudja tolmácsolni. Ez nyilvánvaló utalás a nyelv legfőbb funkciójára, kommunikatív szerepére. Másodszor olyan energiának, vagyis erőnek kell benne rejlenie, hogy benső világunk minden gondolatát és érzelmét kellő tömörséggel és nyomatékkal tudja feltárni. Harmadszor világosnak kell lennie, hogy amit közlünk vele, minél könnyebben és gyorsabban lehessen felfogni. Végül pedig negyedszer jól hangzónak is kell lennie, hogy a hallgatóra minél kellemesebb hatást gyakoroljon. Mint Kölcsey is megjegyezte e műről készített magyar kivonatában, ezek azok a tulajdonságok, amelyeknek összessége teheti igazán tökéletessé az eszményi nyelvet, az egyetemes vagy európai nyelvi modellt.

Nyilvánvaló, hogy Jenisch e kritériumokat részint az ókori retorikák, részint pedig a felvilágosodáskori angol nyelvfilozófia, főleg Harris tanításai nyomán fogalmazta meg. Abból indult ki, amit egyebek között maga Humboldt is hirdetett, hogy mindezeknek a követelményeknek legjobban a klasszikus görög nyelv felelt meg, mert ez volt a leggazdagabb, a leghajlékonyabb és a legszebben hangzó nyelv, amelynek erejét és kifejező képességét sem a latin, sem egyetlen modern nyelv, még az olasz, a francia, vagy az angol sem érte el. Ebből indult ki szintén díjnyertes pályamunkájában a jobbágy származású dunántúli evangélikus püspök, Kis János is, a nyelv gazdagságának kritériumait állítva vizsgálódásainak középpontjába. Először azt kutatta, hogy van-e anyanyelvünknek elég szava a bennünket környező anyagi világ konkrét tárgyainak megjelölésére. Másodszor azt, hogy ki tudja-e fejezni az elvont fogalmakat is, végül pedig azt, hogy milyen könnyen tud új szókat alkotni. Az első kérdésre felelve azt állapította meg, hogy többé-kevésbé ki tudja fejezni mindazt, amit a magyarul beszélők környezetében lehet észlelni. Sajnos azonban még nem elég alkalmas «az abstraktív gondolatok» tolmácsolására, mivel e téren nemzetünknek még nem volt elég felkészültsége. Viszont elég könnyen tud új szókat alkotni, így gazdag képzőit is felhasználva, s görög, valamint német mintára összetételeket is alkotva. Nyelvünknek az európai nyelvi modellhez való alkalmazkodása azért lehetséges szerinte, mert nemzetünk szabad. A görögök is szabad nemzetként alkották meg csodálatosan hajlékony, európai mintává lett anyanyelvüket. (Minderre: Balázs, 1980. 94 kk.)

Hasonlóan vélekedett a szintén dunántúli Pápay Sámuel is, 1808-ban Veszprémben közzétett nevezetes művében, azt vizsgálva, hogy nyelvünk elég gazdag-e. Megállapítja, hogy az egyes nemzetek művelődése többnyire egyenőtlenül fejlődik, s szókincsük azért tér el egymástól sokszor igen tetemesen, mert azoknak a népeknek, akik ezeket a nyelveket beszélik, anyagi és szellemi kultúrája nem tud eléggé szabadon kibontakozni. Ezzel kapcsolatos gondolataival kezdődik nálunk a nyelv és a társadalom közti kölcsönhatásoknak nyelvészeti szempontú mélyebb elemzése. Arra a kérdésre pedig, hogy anyanyelvünk melyik pólusához áll közelebb az európai nyelvi modellnek, úgy adja meg a feleletet, hogy a magyar az alakilag gazdagabb ókori nyelvekben megtestesült eszményt közelíti meg. Szerinte a két ókori klasszikus nyelv a maga szintetikus rendszerével feltétlenül különbözik az újabb analitikus nyelveknél. Mivel pedig Pápay a verselésben azt a modellt tekinti igazán követésre méltónak, amelyet Európában a görögök és a rómaiak formáltak meg, vagyis az időmértékes verselést, amelyre a modern európai nyelvek közül szerinte igazában csak a magyar alkalmas, végső következtetése csakis az lehetett, hogy csupán a mi nyelvünk emelkedhet arra az eszményi csúcsra, ahonnan «a görög s deák nyelvek oly büszkén néznek alá a mostani európai népeknek bicegő nyelveire». (Minderre: Balázs, 1980, 185 kk.) Persze, Pápay még nem tudta, hogy nemcsak a magyar, hanem a finn is ugyanígy alkalmas a görög-latin mintájú időmértékes verselésre.

Éppen egy évtizeddel Kis János művének közzététele után, 1816-ban írta meg az európai látókörű, nyelvészetileg is kiválóan felkészült Teleki József nevezetes pályairatát, amelynek címe: *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllásmódok által*. Teleki, aki később Akadémiánk első elnöke lett, a múlt század eleji magyar nyelvújítás törekvéseit értékelve, világosan látta, hogy a magyarban, mint minden természetes nyelvben, két ellentétes tendencia feszül: egyfelől a mindent egységesíteni törekvő szabályozottság, másfelől pedig az ennek ellenében ható szabályozatlanság. Ennek a két ellentétnek a dialektikus egysége azonban mégis megvalósítható, sőt meg is kell, hogy valósuljon, mivel az egész egysége kikerülhetetlenül szükséges. E remek pályamű közzétételeivel a múlt század eleji magyar nyelvölcsélet rövid fejlődésének csúcspontjához érkezett. E jeles pályairatnak ekkoriban csak egy méltó társa volt, Kazinczy Ferencnek, a

magyar nyelvújítás vezéralakjának *Orthologus és Neologus*-a, amely a Tudományos Gyűjtemény 1819. évfolyamában jelent meg. Ennek szerzője abból indult ki, hogy nálunk a nyelvújítást ellenző ortológusok «az egység egységére» törekedtek, minden áron és szükségtelenül. A neológusok viszont azt akarták, amire a természet is tanít bennünket, a különbözőség egységét. A nyelv fejlődésében ugyanis egyaránt helye lehet a legellentétebb törekvéseknek is. Ezért a nyelv kiművelésében nem az ellentétek kiküszöbölésére, hanem bölcs egyeztetésére kell törekednünk, nem feledve, hogy jól és szépen csak az írhat, aki «tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind», s «egységességben és ellenesben van önmagával».

A magyar nyelvújítás diadala Kazinczy e nézeteinek helyességét igazolta, s nyilván ugyanígy a körülbelül egy időben lefolyt, bár kevésbé szenvedélyes vitákat kiváltó finn nyelvújítás hatalmas sikere is. (Az utóbira: Hakulinen, 1960, 114 kk.) A csupán századunk első évtizedeiben megindult, s szintén rendkívüli eredményeket felmutató észti nyelvújító mozgalom példája is tanúsíthatja ezt. (Erre: Bereczki, 1986, 38 kk.)

7. Nyelvújításunk diadala, majd pedig reformkorunk irodalmának rendkívüli fellendülése, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond, Jókai és Madách műveinek átütő sikere világosan bizonyítja, hogy anyanyelvünk már a múlt század végére európai szintre emelkedett, s a fentebb felvázolt nyelvi modell szellemében zárkózott fel kontinensünk legfejlettebb nyelveihez. Mégis, küzdelmes utat kellett bejárnia, hogy mindez az európai nyelvek tudományos szintű felmérése során is kitűnjék. Azt ugyanis, hogy anyanyelvünk, bár nem indoeurópai, de mégis, minden ízében európaivá lett idióma, talán csak a legutóbbi évtizedekben kezdik igazán felismerni a nyelvtudományi seregszemlék során.

A múlt század közepén, 1850-ben Bonnban jelent meg A. Schleicher nevezetes német nyelvű értekezése Európa nyelveiről. Ez a rendszerezés még a német romantika organikus nyelvszemléletét tükrözi, amely szerint az egyes nyelveket fejlődésük első, fölfelé ívelő szakaszában szabályos törvényszerűség jellemzi, s ugyanez észlelhető a történelmi időszakokra eső hanyatlásuk folyamatában is. Míg ugyanis az emberi szellem a civilizáció magasabb fokán egyre szabadabban bontakozik ki, a nyelv ezzel szemben egyre jobban elveszti hajdani természetességét, organikus tenyészetjellegét; alakrendszere mechanikusan elkopik, olyanformán, mint ahogyan a kimúlt állati és növényi organizmusok fölött is a kémiai törvények diktálta komor

enyészet válik úrrá. Schleicher a nyelvtipológia akkori szemléletének alapján az egyes nyelvek fejlődésében három fokozatot különböztet meg, a legkezdetlegesebb izolálót, az ennél fejlettebb agglutinálót és a legfejlettebb flektálót. Ennek megfelelőleg seregszemléjét az európai nyelvek számbeli leg is legjelentősebb csoportjához tartozó indogermán nyelvek bemutatásával kezdi, a flexió magasabbrendűségét bizonygatva, s megjegyezve, hogy eddig a történelem folyamán az indogermánok mellett a sémi népek játszották a főszerepet, vagyis azok, amelyeknek a nyelve tipológiailag legközelebb áll egymáshoz, s szerkezetileg is a legtökéletesebb. Ennek ellenére is a legnagyobb megértéssel, minden sovínista elfogultság nélkül jellemzi az Európában beszélt agglutináló nyelveket, ezeknek az ismertetését az altaji és uráli nyelvekkel kezdve. Igen nagy rokonszenvvel ír a finnről és a magyarról, s hálásan emlékezik meg művelt magyar nyelvemesteréről is.

Schleicher e művéhez képest visszalépésnek tekinthető A. Meillet először 1918-ban, majd pedig másodszor 1928-ban közreadott, hasonló jellegű, számbavétele, amely majdnem 300 lapon elemzi és jellemzi kontinensünk nyelveit, a nyelvészociológia módszerével. Figyelmét a világhírű szerző elsősorban az európai nyelvek külső történetére, társadalmi szerepére fordítja. Inkább azt kutatja, hogy van-e az egyes európai nyelveknek irodalmi rangja, s ha igen, mekkora. Amelyik nyelv csak nyelvjárási szinten tengődik, azt emiatt szigorúan megrója. Schleichertől a múlt században még távol állt ez a szemlélet. Ő ugyanis, éppen ellenkezőleg, a romantika szellemében a különféle nyelveknek éppen azokat a civilizációtól még el nem sorvasztott, eredeti vonásait kereste, amelyek ősi, érintetlen állapotukban mindmáig megőrződtek. Mint tudjuk, Meillet e művében sajnálatos módon nem maradt mentes az elfogultságtól, mert, mint Kosztolányi annak idején szóvá is tette, e kitűnő francia nyelvész, politikai elfogultságból, miközben egyes nyelveket az egekig magasztalt, más nyelvekről, így a miénkről is «leszaggatta az összes érdemrendeket».

1942-ben Dublinban, majd pedig 1964-ben változatlan formában Tübingában is megjelent E. Lewy tömör összefoglalása az európai nyelvek szerkezetéről. A szerző kontinensünk nyelveit földrajzi és tipológiai szempontok szerint öt csoportba sorolja (1. atlanti, 2. központi, 3. balkáni, 4. keleti és 5. arktikus terület). Mindössze 18 európai nyelvet választ ki, s ezek tipológiai sajátosságainak kialakulását vizsgálva az areális nyelvészet

módszereit is alkalmazza. A nem indoeurópai baszkot is az atlanti nyelvekhez sorolja (spanyol, francia, olasz, ír, angol, svéd). Az Európa központjában beszélt nyelvek közül a németet és a magyart tárgyalja. A keleti terület reprezentatív nyelveit a lett, orosz, finn, mordvin és a cseremisiz, míg az arktikus vidékek nyelvét a jurák képviseli. E csoportosításban erősen megmutatkozik a szerző finnugrisztikai alpműveltsége.

1973-ban Wiesbadenben jelent meg Décsy Gyula 300 lap terjedelmű áttekintése német nyelven Európa nyelvi struktúrájáról. A szlavista alpműveltségű, a legfőbb európai nyelvek mindegyikét kitűnően ismerő, s a finnugrisztikában szintén kiváló tájékozottságra szert tett magyar szerző kontinensünk nyelveinek múltját, jelenét és jövőjét a saussure-i külső nyelvészet (*linguistique externe*) módszere alapján vizsgálja. Bevezetőül Európát mint nyelvi jelenséget tekintve megállapítja, hogy az itt beszélt 62 nyelv, ha számbeli elterjedtségüket, eredetüket és területi (areális) csoportosulásukat nézzük, rendkívül aránytalan képet tár elénk. Földrészünknek 632 millió lakója között túlnyomó többségben az indoeurópai nyelveket beszélők vannak, akiknek száma 597 millió. Ezek közül is 356 milliónak az anyanyelve az öt nagy európai nyelv (orosz, német, francia, angol, olasz) valamelyike. Ezek mindegyikét több mint 50 millió európai beszéli. 173 milliót tesz ki a közép nagyságú hét európai nyelvet beszélők száma. Ezek közé tartozik a magyar is, amelyet sorrend szerint az ukrán, lengyel, spanyol, holland, román és a szerbhorvát előz meg.

Európa nyelveinek múltját röviden ismertetve Décsy azt emeli ki, hogy e földrészen a történelmi idők kezdetén két nagy alapnyelv: az indoeurópai és az uráli formálódott ki és különült el egymástól, ám az utóbbi, az előbbivel szemben, egyre jobban tért veszített. Helyesen emeli ki és jól jellemzi szerzőnk a görög és latin európai vezető szerepét és tagolódását, s hangsúlyozza azt is, hogy kontinensünk minden nyelvét az európai mentalitás hatja át, amelynek mivoltára, mint tudjuk, Saussure jeles genfi tanítványa és utódja, Ch. Bally már századunk elején találóan mutatott rá (Bally, 1909, 25 k.). Érdemes itt megjegyeznünk, hogy, mint erre Décsy is utalt, Tallgren-Tuulio egy 1932-ben franciául megjelent értekezésében szintén hangsúlyozta, hogy Európa nyelvei nemcsak hangtani, alaktani és szintaktikai szerkezetükben, hanem szókincsükben és frazeológiájukban is oly mértékben egyeznek, hogy madártávlatból tekintve őket kontinensünk nyelvileg egységes, nemzetek fölötti összhangot mutat (Décsy, 1973, 4).

8. Kétségtelen, hogy a három legfejlettebb finnugor nyelvnek, a magyarnak, a finnek és az észtnak a legjelentősebb és legkiműveltebb indoeurópai nyelvek szintjére való felemelkedését az elfogulatlan szemlélők az utóbbi évtizedekben világszerte kezdik felismerni. Erről tanúskodik az is, hogy olyan nagy európai nemzeteknek, mint a franciák, a németek és az olaszok, s természetesen az oroszok egyetemeken is mind több helyen van tanszéke anyanyelvünknek, s említett két nyelvrokonunknak. Azt is ki kell emelnünk, hogy a magyart ezeken az egyetemeken egyre inkább a finnugrisztika, sőt az uralisztika kereteibe foglalva oktatják. Jól mutatja ezt az a legújabb áttekintés is, amelyet a hamburgi egyetem finnugrisztikai tanszékének vezetője, Wolfgang Veenker két évvel ezelőtt tett közzé. Jellemző, hogy mint ezt ez a számbavétel is tanúsítja, a német nyelvterületen működő finnugrisztikai tanszékek előadásai szinte egyenlő arányban oszlanak meg a magyar és a finn nyelvészeti és irodalmi tárgyú tananyagot illetően. (Minderre: Veenker, 1986, 134 kk.)

C. Tagliavini kezdeményezései nyomán Olaszországban is egyre nagyobb fokú érdeklődés mutatkozik anyanyelvünk és a többi finnugor nyelv iránt. Amikor 1964 őszétől kezdve hat éven át a római egyetem bölcsészeti karán, mint az ottani magyar tanszék vezetője, magam is síkra szálltam azért, hogy anyanyelvünk itáliai oktatása a többi finnugor nyelv tanításával együtt szerveződjék meg, törekvéseim kellő visszhangra találtak, mint ezt főleg a nápolyi, firenzei, bolognai, pádovai, velencei és udinei egyetem példája is mutatja. Ez érthető is, hiszen, mint ezt egy nemrég megjelent közleményemben is kimutattam, Itália Tacitus óta napjainkig eléggé élen járt a finnugor népek és nyelvek megismerésére irányuló európai törekvésekben (minderre: Balázs, 1984).

9. Décsy Gyula említett kitűnő monográfiájának egyik táblázata a mi szempontunkból különösen elgondolkoztató, bár minden kommentár nélkül hívja fel a figyelmet az egyes európai nyelveknek 1922-1972 között észlelhető rohamos számbeli gyarapodására, illetőleg megfogyatkozására (Décsy, 1973, 270). Anyanyelvünk sajnálatos módon itt a fogyatkozók között szerepel, körülbelül egyenlő mértékben az örménnyel, baszkkal és litvánal. Hogy ennek mik az okai, az eléggé közismert. Nemzetünk sajátos tragikus sorsa a magyarázat erre. A múlt század elején egyik nyilatkozatában már Herder is megkongatta a halálharangot anyanyelvünk fölött. Napjainkban is akadnak elég sokan, akik borúlátóan ítélik meg ennek az

európai nyelvnek a jövőjét. De mégis inkább Kosztolányinak kell hinnünk, aki Meillet elfogult megállapításait öntudatosan visszautasítva, s Herder jóslatát is említve hangsúlyozta, hogy a nagy német bölcselelő 1820-ban tett megdöbbenő vészjelzése után három évre «megszületett Petőfi, akit ma világszerte sokkal többen ismernek és emlegetnek, mint ezt a derék és halavány széplelket. Veszedelmes dolog jósolgatni, azonban mi már megszoktuk az ilyen haláljóslatokat is, s bizonyos edzettséggel nézünk velük farkasszemet. Parasztjaink azt tartják, hogy akinek holt hírét költik, az sokáig él. Úgy látszik, ez a népekre és nyelvekre is áll, melyeknek élete és halála felől nem emberboldogító, racionalista nyelvészek döntenek, hanem esztelenebb és irgalmasabb erők. Csak ez a vigaszunk» (Kosztolányi 1940. 87.).

Bibliográfia

- Arens 1955 = Hans Arens, Sprachwissenschaft. Freiburg-München 1955.
- Balázs 1958 = Balázs János, Sylvester János és kora. Budapest 1958.
- Balázs 1961 = János Balázs, Finnisch-ugrisches Treffen bei Melanchthon. UAJb.1961 (33), 252-3.
- Balázs 1980 = Balázs János, Magyar deákság. Budapest 1980.
- Balázs 1984 = János Balázs, La conoscenza di popolie lingue uraliche nelle fonti occidentali, in particolare italiane. In: Studi miscellanei uralici e altaici... A cura di Andrea Csillaghy. Venezia 1984. 15-58.
- Balázs 1987 = Balázs János, Hermész nyomában. Budapest 1987.
- Bally 1909 = Ch. Bally, Traité de stylistique française. I-II. Heidelberg-Párizs 1909.
- Bereczki 1986 = Bereczki Gábor, A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. In: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. Szerkesztette Éder Zoltán. Budapest 1986. 35-40.

- Décsy 1973 = Gyula Décsy, Die linguistische Struktur Europas. Wiesbaden 1973.
- Gulya 1965 = János Gulya, Some 18th Century Antecedents of the 19th Century Linguistics. *Acta Ling. Hung.* 1965 (15), 163-170.
- Gyarmathi 1799 = Sámuel Gyarmathi, *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttinga 1799.
- Hakulinen 1957-1960 = L. Hakulinen, *Handbuch der finnischen Sprache*. Wiesbaden I. 1957; II. 1960.
- Hervás 1784 = Lorenzo Hervás y Panduro, *Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità e diversità*. Cesena 1784.
- Jenisch 1796 = D. Jenisch, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens*. Berlin 1796.
- Kalmár 1770 = Kalmár György, *Prodromus idiomatis scythico-mogorico-chuno-avarici sive adparatus criticus ad linguam Hungaricam*. Pozsony 1770.
- Kangro 1969 = Hans Kangro, Martin Fogel aus Hamburg als Gelehrter des 17. Jahrhunderts. *UAJb.* 1969 (41), 14-32.
- Kis 1806 = Kis János, *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról...* Pest 1806.
- Kosztolányi 1940 = Kosztolányi Dezső, *Erős várunk a nyelv*. Budapest 1940.
- Lakó 1969 = György Lakó, Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finnougri-schen Sprachverwandtschaft. *UAJb.* 1969 (41), 3-13.
- Lakó 1971 = Lakó György, Sajnovics János és a korabeli összehasonlító nyelvészet. *NyIÖK.* 1971 (27), 3-20.
- Lakó 1973 = Lakó György, Sajnovics János. *A múlt Magyar tudósai* c. sorozatban. Budapest 1973.
- Lewy 1942, 1964 = E. Lewy, *Der Bau der europäischen Sprachen*. Dublin 1942¹, Tübinga 1964².

- Meillet 1918, 1928 = A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle. Párizs 1918¹, 1928².
- Pápay 1808 = Pápay Sámuel, A Magyar Literatura esmérete. Veszprém 1808.
- Scaliger 1610 = Josephus Justus Scaliger, Diatriba de Europaeorum linguis. In: Opuscula varia antehac non edita. Párizs 1610. 119 kk.
- Setälä 1891 = E. N. Setälä, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielen-tutkimuksen historiaan. 1891.
- Schleicher 1850 = A. Schleicher, Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Bonn 1850.
- Szathmári 1968 = Szathmári István, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest 1968.
- Tagliavini 1966 = C. Tagliavini, Glottologia. Bologna 1966 I-II.
- Tallgren-Tuulio 1932 = O. J. Tallgren-Tuulio, Locutions figurées calquées et non calquées. Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors. 1932 (IX), 277-324.
- Teleki 1821 = Teleki József, A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által. Pest 1821.
- Veenker 1986 = W. Veenker, Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. In: Hungarian Studies. Budapest 2/1 1986. 117-151.
- Wis 1982-1983 = Cristina Wis, La versione di Hannover delle *De Fennicae linguae indole observationes* di Martin Fogel. In: Annali del Seminario di Studi dell'Europa Orientale. Sezione Linguistico-Filologica. Napoli I. 1982-1983. 157-220.
- Wis 1988 = Cristina Wis Murena, Un manoscritto inedito di Johannes Scheffer. In: «Atti» dell'Accademia Pontaniana. Nuova Serie – Volume XXXVI. Giannini-Napoli 1988. 267-281.
- Zsirai 1937 = Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest 1937.